

A könyvtárosok műveltsége – művelt könyvtárosok*

Nem is olyan régen, 2001 februárjában, a Magyar Kultúra Napján ugyanebben a teremben, nagyjából ugyanezen közönség előtt hangzott el Hankiss Elemér előadása. A jeles értékszociológus azokat a gondolatokat osztotta meg velünk, amelyek egy nagy értékválságra vagy értékátrendeződésre, egy akár civilizációs nővumnak is nevezhető paradigmaváltásra vonatkoztak. Hankiss Elemér azt mondta és életes példákkal illusztrálta is, hogy bizonyos alapértékek helyébe mások lépnek. Hogy a szolgálat helyébe az önmegvalósítás igénye, követelménye, ha tetszik, erénye lépett, hogy az alázat helyébe a fölényes énkiteljesítés, a kötelességtudat helyébe a kreatív ötletek kimódolása és szétsugárzása stb. Ennek a civilizációs váltásnak a mutatóit a szerző híressé vált könyvében, az először 1999-ben megjelent Proletár reneszánsz című műben táblázatok sokaságába is foglalta, kétséget sem hagyva afelől, hogy ha esetleg nem is mindenki számára tetszetős a tulajdonságok, célkitűzések, erények új tabellája, ez a követelményrendszer ma már létezik, és elhomályosította vagy talán már fel is váltotta a régit, a nekünk megszokottat és kedveset. Megszokottat és kedveset nemcsak személy és neveltetés szerint sokunknak, de szakmánk éthoszának sokkal jobban megfelelőt is. Mert hisz miket tartottunk és tartunk könyvtárosi erénynek, szakmai kívánalomnak? Az első helyen nyilván a szolgálat áll, s azt követik a szinte belőle következők, a szolgálatot, szolgáltatást lehetővé tevők, feltételül szolgálók. Így az alázat is, a kötelességteljesítés is és mind a többiek. Lehet, hogy nemcsak a Gutenberg-galaxis tűnik semmisségbe, de a könyvtáros személye, a „tökéletes” könyvtáros eszménye is avulttá, korszerűtlenné válik? Nemcsak Hankiss Elemér mondanivalói sugallhatják ezt nekünk!

Manapság megsokasodtak a könyvtárosok presztízsenek, e presztízis sohase valami magas szintje alászállásának bemutatásai. Akik arra a kérdésre keresik a választ, hogy milyen lesz, milyennek kell lennie a huszonegyedik század könyvtárosának, sajnos nem azokat a mutatókat sorolják, amelyek a régi eszményhez illenek. Sőt! Elsősorban azt emelik ki, ami a régi eszményekhez képest radikálisan új. A fölényes és roppant specializálódott szakismereteket, a közvetítés technikáiban való profi jártasságot, a számítógépes szép új világ – hogy Almási Miklós könnyed terminusaival éljek – ketyeréinek és kutyüinek ismeretét és kezelni tudását. Nekem, az idősebbnek van egy olyan érzésem, hogy egy réges-régi vita felmelegítéséről és a régitől eltérő megoldásáról, lezárásáról van szó. Az én ifjúkoromban két professzor vitatkozott arról, vajon tudós könyvtárosokra, avagy könyvtártudósokra van-e szükség. Egyikük azt a metaforát is megkockáztatta,

* Elhangzott az Országos Széchényi Könyvtárban 2002. április 29-én, a Széchényi emléknapon. E közlemény az előadás szerkesztett változata.

hogy a könyvtárakban munkálkodó könyvtártudósok olyasfélék, mintha a kórházakban nem orvosok, hanem kórháztudósok teljesítenének szolgálatot. Ő az ilyenekből nem kér. Ma mintha egyre inkább az ellenkező nézet kapna lábra.

Talán nem tévedek, ha azt vélem, ilyesféle irányba mutatnak azok a cikkek, írások is, amelyek a könyvtárosképzés alapkérdéseit boncolgatják. A történelmi, elsősorban a művelődéstörténeti tartalmú tárgyak és diszciplínák helyére és rovására ezek a szerzők nemcsak minden fájdalom és nosztalgia nélkül, de nem is titkolt diadalérzéssel az információs brókerséghez szükséges szakok oktatását és elsajátíttatását állítják. Jól tudjuk, hogy ha sok meghatározó jegy mutat egy irányba, akkor az akár a kibontakozó tézis igazolásának is tekinthető. Nos az eddigiekben vázolt meghatározó jegyek nagyon is egy irányba látszanak mutatni.

Ám ne essünk kétségbe! Vannak ugyanis más meghatározó jegyek is!

Amikor a művelt ember ideálképét óhajtotta megrajzolni Hamvas Béla, a könyvtáros figurájáról vette a mintát. (Persze könyvtáros volt ő maga is és korának egyik legműveltebb egyénisége.) A hagyomány megőrzésének és a modern szolgáltatás ellenmondásainak a feloldására Monok István a bibliothecarius doctus eszményét mutatta fel, állította egy közelmúltbeli vándorgyűlés hallgatóságáé elé. Nyíri Kristóf, egyébként a virtuális világok és technikák, a digitalizált szellemi kincsek filozófus specialistája így ír (nem véletlenül idézik oly gyakran könyvtárosok): „A feladatot csak olyan réteg láthatja el, mely információtechnikai s ugyanakkor történeti klasszikus műveltséggel bír: új műveltségi elit, mely a könyvek világában való otthonos tájékozódását a komputerkorszakban is megőrzi.” Más, nem kevésbé tekintélyes szerzők a tartalomszolgáltatás (ebben a vonatkozásban csak műveltségi–művelődési tartalmat jelenthet) prioritását emelik ki a formai-technikai szolgáltatások előtt. És így tovább. Úgy látszik, úgy szeretném látni és láttatni, más meghatározó jegyek is vannak és mutatnak valami felé. De hát mi felé? Milyen irányba?

Úgy hiszem, a művelt könyvtáros személyének irányába. És – legalábbis remélem – ez az eszmény, ez a modell segít feloldani az előbbiekben bemutatott ellentmondást is. Mert hiszen ha a művelt könyvtáros a cél, akkor az önkiteljesítés, egyéniségkimunkálás és az alázat, szolgálat, kötelességteljesítés nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező fogalmakká válnak. Ha a könyvek világában, és ez a világ lehet természetesen a digitalizált világ is, otthonosságra törekszem, akkor persze önérvényesítésről van szó, de egyúttal arról is, hogy betöltöm azt a szerepem a társadalomban, amelynek betöltésére hivatásom van. Önmegvalósítás és társadalmi szerep felvállalása tehát egybeesni látszanak. De mehetünk még bátran tovább is, érveink jó részét még nem számoltuk elő. Egy nem éppen kíméletességéről ismert filozófus-publicista egy alkalommal ezt írta: „a szocializmus évtizedei létrehozták a korábban nem csak nem létező, de sőt elképzelhetetlen figurát, a műveletlen értelmiségi speciesét.” Nos, a megállapítás igaza felől el lehet merengni (például a magas kultúrától érintetlenül maradt nyugati szakértelmiség státusa felől elmélkedve), ám a műveltségnek mint olyanak a ritkaságértéke kétségtelennek látszik. Miért ne tölthetné be az úrt vagy annak legalább jó részét a könyvtáros, a könyvtáros-társadalom? Hisz, vélhetjük, a könyvtáros számára állnak leginkább ezek a műveltségghordozók és források, ráadásul, mint láttuk, a szakmai éthosz is ezre követeli a szakma képviselőitől. Ám honnan szerezzé be, hogyan alapozza meg, hogyan tartsa karban műveltségét az a könyvtáros, akinek ezeregy egyéb dolga van, s aki réges-rég rájött arra, milyen oktondiság

azt vélni, hogy ha valaki könyvtáros, nyilván rengeteg ideje van olvasni. Ez persze igaz, de csak félig. Mert a szolgálati időben, munkavégzés közben is lehet, sőt kell olvasnia, tájékozódnia a könyvtárosnak. Könyvek, kiadványok címeinek sokaságát kell átnéznie, könyvek tartalma felől igen alapos információkat szereznie az állományalakító könyvtárosnak, a szakosónak, a metaadatok megadójának, hatalmas állományrészek beható ismeretét kell megszereznie a tájékoztató könyvtárosnak, a világ tudományosságában kell tájékozottnak lennie a referáló könyvtárosnak, a legfrissebb neveket, diszciplínákat, irányzatokat kell betéve tudnia és mindenkor naprakészen átalakítva tárolnia az olvasószolgálatosnak, a klasszikus értékek világában kell otthon lennie a könyvtáros névre igényt tartó munkatársaknak, az adott hely minden fontos információja birtokában kell lennie a helyismereti könyvtárosnak. Természetesen nagyon fontos a közvetítés módja és technikájának ismerete, biztos kezelése. Amikor Hölgyesi Györgyi, az Új Könyvek felelős szerkesztője köszönő leveleket kap könyvtárosoktól, melyekben az állománygyarapítási tanácsadó „tartalomszolgáltatásait” nyugtazzák örömmel a levélírók, a művelt könyvtáros önművelésének eseményeiről kaphatunk bizonyítékokat. Amikor olvasók sokasága nem a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros szakkikkeiért lelkesül, hanem a szemleszerű, korszerű műveltséganyagot görgető írásokra reflektál pozitíven, ugyanerről lehet szó. Persze más, egészen más a tájékozottság, informáltság és a tudás, az ismeretanyag, a rendszerré, szerves egésszé formált tudás. De a műveltség, amiről eddig szó esett, többek közt azt is jelenti, hogy e kettő egységét, arányos elosztottságát, egymásra vonatkoztatottságát kidolgozzuk, megteremtjük.

A múlt században többen felhívták a figyelmet arra (legnagyobb hatással Szerb Antal képviselte ezt a nézetet), hogy írásaikból felismerhető, mely foglalkozás űzője egy-egy alkotóművész. Vannak újságíró-írók és vannak tanárember írók. Két különböző mentalitás, két különböző műveltségípus, olyannyira mások, hogy a lírai versre, a nagyregényre, a humoreszkre is rányomják bélyegüket. Én éppen nem tartom lehetetlenségnek, sőt egyenesen kívánatosnak vélem, hogy bizonyos írókra, költőkre – műveik alapján – az olvasók kimondhassák, kimondják a verdiktet: XY bizonyonnyal könyvtáros, hiszen így csak azok tudnak írni, így csak azokon látszik, érződik az organikus műveltség.

Mondandóm végén igencsak zavarban vagyok. A szellemi elithez tartozás követelményeit tártam a szellemi elit tagjai elé. Kérem, vegyék hát úgy a dolgot, hogy magamat és a hozzám hasonlókat biztattam, még véletlenül sem e sorok olvasóit.

Győri Erzsébet

Könyvtárosok(k) az ezredfordulón*

1. rész: Könyvtárosi pályatükör – 2001

A 3K 2001/6. számában megjelent szakirodalmi szemlém **a könyvtárosi hivatás mai helyzetéről, szakmai jellegzetességeiről, alakulásáról, változásairól, külső és belső problémáiról** nagy visszhangot keltett a könyvtáros társadalomban. A számtalan pozitív visszajelzés (amit ezúton szeretnék nyilvánosan is megköszönni) gondolkodóba ejtett. Vitathatatlan, hogy szakmai körökben évek óta folyamatosan napirenden van annak vizsgálata, *hogy az elmúlt évek társadalmi, politikai, technikai változásai hogyan módosították Magyarországon a tradicionális könyvtár- és könyvtárosképet*. Azonban ennek az időszaknak a mérlege még nem készült el, a tapasztalatokat, tendenciákat átfogóan még nem összegezték. Pedig úgy tűnik, a szakmán belül határozott *igény van* arra, hogy valaki megírja – minden eufémizmust mellőzve – a magyar könyvtártörténet legújabb fejezetét. Jelen írásommal – **egy 2001 nyarán készített empirikus vizsgálat eredményeinek közzétételével** – ehhez a summázathoz szeretnék újabb adalékokkal szolgálni.

Felmérésem vázlatos bemutatása előtt azonban – emlékeztetőül – tekintsük át újra *röviden* a vonatkozó szakirodalom megállapításait az elmúlt mintegy másfél évtized történéseiről. Azért is szükséges ezt megtennünk, mert a kérdőívek megszerkesztésekor, majd az értékelés során is a felvetett problémák, alapkérdések és hangsúlyok tekintetében a könyvtári szakirodalmat követtem.

1. Ahogy a szakemberek látták

Nem kétséges: a pálya és a könyvtárak igen nehéz korszakot éltek át a 20. század végén. Az összkép rendkívül ellentmondásos. A sok tényező által meghatározott könyvtárosimázs drámai átalakuláson ment át. **Az általánosságban élő könyvtárkép sem érvényes többé.** A könyvtár már nem a könyv, könyvtáros, olvasó szentháromsága. Mindhárom elem gyökeres átalakuláson ment át: más szerkezetű és típusú állományt keres és más könyvtárosi magatartást igényel a könyvtárak új felhasználói köre.

Keveset változott viszont a szakma társadalmi megítélése ezekben az években. **A helytelen értékítéllettel magyarázható a szakma alacsony presztízse. A könyvtárosi életkörülmények és jövedelmi viszonyok alakulása is negatív képet mutat.** Általánosságban megfogalmazható, hogy ez a szakma mindenképpen többet ad a társadalomnak, mint amennyit visszkap tőle.

* Az itt közölt írás az eredeti tanulmány rövidített és átszerkesztett változata. Teljes terjedelmében lásd Kozmáné Sike Emese (2001) Könyvtárosok(k) az ezredfordulón. Szakdolgozat. Debrecen, DE TTK.

A korábban meglehetősen egységes könyvtáros szerep ma differenciált posztstruktúrát képez. A politikai, társadalmi, szakmai változások nyomán új elvárások kapcsolódtak a hagyományos kompetenciákhoz, sok esetben elnyomva, háttérbe szorítva azokat. Ezek közül **két új funkció emelkedik ki: a szociális munkás és az információs szakember szerepköre.**

A könyvtároshivatásról és annak 1985–2000 közötti változásairól számot adó szakirodalom a magyar könyvtárosok **illúzióvesztésének** folyamatáról és a **pozícióvesztés** életérzéséről számolt be. Egyszersmind arról a pozitív tényről, hogy **megindult a szakma professzionalizációra törekvése** úgy, hogy közben a pályán lévőknek sikerült megőrizniük hitüket és fontosság tudatukat.

2. Ahogy a könyvtárosok látják

2.1. A felmérés célja, körülményei; módszerek, eszközök

A továbbiakban bemutatásra kerülő empirikus vizsgálatom elsődleges célja annak feltérképezése volt, hogy miként érzik magukat ma a könyvtárosok, mit várnak jelenüktől, és milyen jövőképpel rendelkeznek, azaz a szakirodalomból kiolvasható trendek hogyan ütköztethetők egy empirikus vizsgálat eredményeivel.

A vizsgálati adatok alapján áttekintettem, hogy milyen elemei vannak a korszerű **könyvtár- és könyvtárosképnek**, és ennek mennyiben **tud, képes, akar megfelelni** napjaink könyvtáros társadalma és könyvtári intézményrendszere; kerestem a **könyvtáros pálya átalakulását, változásait kísérő jellemző folyamatokat, fejlődési tendenciákat**; összegeztem a könyvtárossághoz kapcsolódó **megújult szakmai értékek, célok, követelmények, képzettség, jövedelem, társadalmi szerep, presztízs, imázs** jellemzőit; végül megvizsgáltam, **hogyan az újfajta szakértelmek megjelenése hogyan befolyásolta a hagyományos könyvtárosi attitűdöket.** A felvetett kérdéseket a könyvtárosok perspektívájából közelítettem meg, ezért munkám egyfajta „hangulatjelentésként”, a szakma hangjaként is olvasható. (Esetenként olyan feltételezések megfogalmazására is mód nyílt, melyek további elemzéseket és kutatásokat igényelnek, esetleg továbbgondolkodásra ösztönöznek, de bízom benne, hogy ez nem megy a tárgyilagosság rovására.)

A vizsgálat az írásbeli kikérdezés módszerével, kérdőív segítségével történt. A kérdőív 34 kérdést tartalmazott. A válaszadó személyével kapcsolatos adatok blokkja után 12 nyílt és 11 zárt végű kérdést helyeztem el. A zárt kérdések biztosították a kellő objektivitást, a nyílt kérdésekre és a válaszok indoklására érkezett információk pedig lehetővé tették az eredmények finomítását, az esetlegesen előre nem megfogalmazott szempontok vizsgálatát, összefüggések feltárását.

A kérdőívet három fő egységre osztottam. Az első részben általános információkra kérdeztem rá a kitöltő személyre és munkahelyére vonatkozóan, de nevet nem kértem. A második részben – céljaimnak megfelelően – a válaszadónak a könyvtáros pályáról alkotott véleményét, munkájukkal kapcsolatos élményeiket, könyvtárosi attitűdjüket, szakmai problémáikat vizsgáltam. A harmadik rész két „levezető kérdése” lehetőséget adott a szabad véleménynyilvánításra, minden fontosnak tartott egyéb gondolat elmondására.

A visszaérkezett kérdőíveket rendszereztem, a szükséges pontokon kódoltam, és számítógép segítségével dolgoztam fel. Néhány kérdést 1–5-ig terjedő skála

alapján értékeltetem, az elemzés ezekben az esetekben a számtani átlag alapján kialakított rangsor szerint történt. Egyszerű számításokat, összehasonlító elemzéseket végeztem a kapott adatok segítségével.

2.2. A minta jellemzői

Előjáróban fontos megjegyezni, hogy a felmérésembe bevont könyvtárak és könyvtárosok kiválasztása *nem véletlen mintaválasztás* alapján történt. A kapott eredmények ezért általános következtetésekre nem adnak lehetőséget, csak *jelzés-értékűek*, de tendenciák felvázolására, további vizsgálatok alapját képező hipotézisek felállítására alkalmasak lehetnek.

Mivel a felmérés a könyvtáros pályához kapcsolódó kompetenciák változását, alakulását is vizsgálta, elsősorban olyan személyeket kellett megkérdezni, akik könyvtárosként élték át az elmúlt másfél évtized történéseit, emlékeik, tapasztalataik, mondandójuk van e kérdéskörrel kapcsolatosan. Fontos követelménynek tartottam azt is, hogy többféle könyvtár- és településtípusba eljussanak a kérdőíveim.

Személyes kötődésem révén felmérésemet végül is az Észak-Alföld régió megyéire – Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg – terjesztettem ki. S bár ma már nem e régió tagja Borsod-Abaúj-Zemplén megye, de mivel gazdaságilag, társadalmilag, infrastrukturálisan, értékrendben rendkívül közel áll az előbbi megyékhez, szintén bevontam a vizsgálódásom körébe. A kiválasztott megyék 25 jelentős *közművelődési (nyilvános!), felsőoktatási és szakkönyvtárába 111 kérdőívet* juttattam el postai úton a könyvtár igazgatójának címezve. Számszerű megoszlásukat az *1. táblázat* szemlélteti. Kísérőlevélben kértem a vezetők segítségét a vizsgálati feltételeknek megfelelő kollégák bevonására s a kérdőívek visszaküldésére.

1. táblázat

*A felmérésbe bevont könyvtárak típusa
(tervezet és megvalósulás)*

A könyvtár (munkahely) típusa	Kiküldött kérdőívek száma (db)	Visszaérkezett kérdőívek száma (db)
Közművelődési könyvtár (megyei, városi)	52	38
Tudományos szakkönyvtár	9	4
Felsőoktatási könyvtár	50	25
Összesen	111	67

Látható, hogy a közművelődési és a felsőoktatási könyvtárak esetében az egyensúlyra törekedtem. A kiküldött kérdőívekből azonban csak 67 érkezett vissza a feldolgozás megkezdéséig, így az általam tervezett egyensúly némiképp felborult. Az összesítés azt is jól mutatja, hogy *legkézségesebbeknek a közművelődési könyvtárakban dolgozók* bizonyultak: legnagyobb számban ők küldték vissza a kérdőíveket. *Legkevésbé együttműködők a szakkönyvtárosok* voltak.

A 2. táblázat a felmért településeket mutatja és azok részvételi súlyát a kutatásban.

2. táblázat

*A felmérésbe bevont települések
(a megvalósulás)*

Felmért település	Válaszadók száma (db)
Debrecen	22
Nyíregyháza	14
Szolnok	9
Miskolc	15
Hajdúszoboszló	4
Egyéb (vidék)	3
Összesen:	67

A táblázat a *feldolgozott* kérdőívek alapján készült. Eredeti elképzelésemet itt is módosította az a tény, hogy a kérdőíveknek csupán 60%-át kaptam vissza időben. Felmérésemben legnagyobb szerepet – eredetileg is – Debrecennek (illetve Hajdú–Bihar megyének) szántam: szakkönyvtárakat és kisebb településeket csak ebből a körzetből vontam be a vizsgálatba. S bár éppen innen *nem reagáltak legtöbben* megkeresésemre, látható, hogy Debrecen kiemelt pozíciója mégis megmaradt.

A **nemek szerinti** megoszlás viszont közelít az országos átlaghoz: a résztvevők közt 3 férfi (4%) és 64 nő (96%) volt.

A nemek közötti arányeltolódás, a nők túlsúlya nem meglepő: tudjuk, a könyvtárosság – Magyarországon – tipikusan női foglalkozás. (Inkább örülünk, hogy sikerült férfi kollégát is szóra bírni!)

Külön figyelmet érdemel viszont a válaszadó könyvtárosok iskolai végzettsége. (ld. 3. táblázat)

3. táblázat

A vizsgálatban résztvevők legmagasabb szakmai végzettsége

Végzettség	Válaszadók (%)
Középfokú	4,0
Főiskola	73,0
Egyetem	23,0
Összesen:	100

Jól látható, hogy a domináns szakmai végzettség a főiskola. Ez természetes következménye a szakma képzési rendszerének. Tudjuk, az 1960-as évektől kezdődően a könyvtárosképzés pillérei a tanárképző főiskolák. Egyetemi szinten elsősorban a könyvtári vezetők képzése a cél. Nem véletlen tehát az sem, hogy kérdőívem egyetemi végzettségű kitöltői *valóban* vezető beosztásokat töltenek be munkahelyükön! *Érzelhető viszont az is, hogy az előképzettséget tekintve a szakmát egyértelmű emelkedés jellemzi.*

14-en (21%!) jelezték, hogy eredeti végzettségük nem könyvtáros, hanem – tanulságos felsorolni –: *borász (!), tanár, tanító, művelődési menedzser, filológus, gépészmérnök (!), ápolónő (!), csecsemő- és gyermekgondozó (!), gyors- és gépíró (!), programozó.* Elgondolkodtató: vajon, milyen indítékból lesz a gépészmérnökből, az ápolónőből, a borászból stb. könyvtáros?

Néhány esetben valószínűnek érzem, hogy rövid „kitérőnek” indult csupán a könyvtáros-lét, s aztán a „transzformációs válság” véglegesítette azt.

2.3. Az elemzés

A továbbiakban a *kérdőívemből kiragadott 15 kérdésre* adott válaszok alapján megkísérlem bemutatni azokat a tényeket és összefüggéseket, melyek leginkább képesek jellemezni azt az állapotot, amelyben szakmánk a 21. századba lépett.

- 1) Véleménye szerint – napjainkban – milyen mértékben jellemzik az alábbi ismérvek a könyvtáros munkáját?

Első kérdésem a *könyvtáros pálya általános szakmai jellemzőit, pályakövetelményeit vizsgálja.* Mindenekelőtt arra kerestem a választ, hogyan jellemezhető ma ez a szakma, milyennek látják maguk a pályán lévők. A szakirodalomban olvasható megállapításokra támaszkodva felsoroltam a *könyvtárosi hivatás néhány jellemzőjét.* (Valamennyi ismérv felsorolása sajnos lehetetlen volt, szubjektív szelekcióra kényszerültem azért, hogy a kérdés – a kitöltők számára – ne legyen túl hosszú vagy nehezen megválaszolható.) Arra kértem a válaszadókat, hogy a könyvtáros hivatásra vonatkozó *kijelentéseimet, aszerint, hogy milyen mértékben érzik jellemzőnek a szakmára, értékeljék 1-5-ig terjedő skálán.* Az 1-es értékhez az „egyáltalán nem jellemző”, az 5-ös értékhez pedig a „dőntően jellemző” válasz rendelhető. A felhasznált ismérveket és a választások rangsorát látgat a 4. táblázat szemlélteti.

A könyvtárosok válaszaiban (könyvtártípustól függetlenül!) a *szolgáltatásjelleg* minden más könyvtár-specifikusabbnak tűnő vonást maga mögé utasított. A felsorolt jellemzők rangsorából tehát éppen egy olyan ismérv emelkedik ki – méghozzá elég határozottan –, amely látszólag nem igazán képes definiálni szakmánkat, hiszen a posztindusztriális társadalmakban kevés dolog van, amiről ez nem mondható el. (Ma már pl. az iskola is „szolgáltató”, amikor éppen nevel!) Tudjuk, hogy a *szolgáltatás* a 20. században került a könyvtár(os)i gondolkodás középpontjába. A „szolgáltató könyvtár” viszont nem csupán egy elnevezés (mely egyébként jól tükrözi a '80-as és '90-es évek magyarországi változásait is): a szakma képviselői számára sokkal többet jelent ennél, tartalmi jegyeket is hordoz, úgy vélem, egyfajta *kliensorientációt* jelent.

A könyvtárosi munka jellemzői a válaszok rangsorátlagában

Választható jellemzők	A választások rangsorátlaga
Autonóm hivatás	2,9
Társadalmilag hasznos	4,1
Tekintélyt ad	2,6
Intellektuális tevékenység	4,0
Specializált ismereteket követel	3,8
Fizikai munkavégzést igényel	2,6
Nevelő hatású tevékenység	3,3
Szociális tevékenység	3,0
Szolgáltatás jellegű tevékenység	4,3
A közösség elismeri	2,5
Megfelelő az anyagi megbecsültsége	1,2

A társadalmi hasznosság szempontja került a második helyre, alig megelőzve a *tevékenység intellektuális jellegére* vonatkozó megállapítást. 4-es vagy ennél jobb átlagot az 5 fokú skálán csupán ez a három kijelentés ért el! Ezekből kell tehát kiindulnunk, ha – a magunk számára – jellemezni akarjuk szakmánkat.

Az önértékelés szempontjából legalább ilyen fontos a skála másik vége! Az 1-es átlag közelében is nagy kiugrás tapasztalható. Messze kiválik a mezőnyből *negatív* irányban (ismét könyvtártípustól függetlenül!), a *pálya anyagi megbecsültségének* értékelése (1,2 átlag). A válaszadóknak csaknem 100%-a vélte úgy, hogy *anyagi elismertségünk egyáltalán nem* megfelelő. Problémás továbbá a *közösség elismerésének* (2,5 átlag), a *tekintélynek* (2,6 átlag) és az *autonómiának* (2,9) a hiánya. Ezek jelentős lemaradásban vannak a vezető hármas mögött!

Minden további ismérv közepes minősítést kapott. A válaszadók úgy találták, hogy többé-kevésbé valamennyi jellemző a könyvtáros munkájára, de egyik sem kiugró mértékben. A közepes osztályzatot kapott jellemzők közül egyet azért érdemes kiemelni: a *szociális tevékenységet* – a szakirodalomban ugyanis nagy hangsúlyt kapnak a könyvtárosok szociális irányú szerepvállalásai. Ennek részletesebb vizsgálata jól érzékelteti, hogy egy-egy ilyen globális tekintett „középérték” hogyan áll össze.

Az egyes könyvtárakra lebontott elemzés azt mutatta, hogy *e funkció 3-nál magasabb értéket kapott minden közművelődési könyvtárban*, és alacsonyabbat a többi könyvtár esetében.

- 2) Ha visszatekint az elmúlt 10 évre, melyek azok a jellemzők, amelyekben lényeges változást érzékelt pozitív vagy negatív irányban?

Külön, kifejtős kérdésben kértem véleményt arról, hogy az elmúlt 10 évben milyen változásokat tapasztaltak ezeken a területeken. A válaszokban rendszeresen visszatért a *korszerűsödő technika pozitív hatásainak*, a *számítógép nyújtotta elő-*

nyököknek az említése. Az ebből fakadó kedvező hatások legerősebben a felsőoktatási és a megyei könyvtárakban jelentkeztek. Jól érzékelhető a *könyvtári szolgáltatások iránti igények fokozódása* is. Ez a felsőoktatási és közművelődési könyvtárakban – elsősorban – a *tanulói–hallgatói felhasználói csoport ugrásszerű számbeli növekedését* jelenti. Sokan említették, hogy egyre több lehetőségük van intézményes keretek között a *specializált ismeretek megszerzésére*.

Negatív jelenségként legtöbbször – tekintet nélkül arra, hogy milyen könyvtártípusban dolgoznak – az *anyagi és erkölcsi megbecsülés hiányát* említik. A többség véleménye szerint a könyvtárosok elismertsége sem társadalmilag, sem anyagilag nem áll arányban azzal a szellemi ráfordítással, amit ez a munka igényel. „A rendszerváltás óta egyre inkább a jövedelmezőség határozza meg egy-egy foglalkozás presztízsét. Egy könyvtáros munkája viszont nem hoz pénzben kifejezhető hasznot.” (44 éves nő). Az idősebbek szomorúan veszik tudomásul, hogy – a múltban igen jellemző – *nevelő hatás és szerep teljesen eltűnőben van*, bár manapság több fiatal fordul meg a könyvtárakban. „Mindenki siet,... gyors információátadás – ez jellemzi a mai könyvtárosi munkát.” (54 éves nő). Kisebb mértékben igaz ez a vidéki városok könyvtáaira. Itt még él az igény a személyesebb kapcsolatok (pl. olvasmányélmények megbeszélése) ápolására.

A bemutatott véleményeket összesítve – már itt, a kutatás elején – megállapítható, hogy **a szakma és a társadalom viszonyában deklarált és a valóságos fontosságuk, a tényleges társadalmi helyzetük között komoly ellentmondást érzékelnek a könyvtárosok. Miközben létező társadalmi igény van a szakma magas szintű teljesítménye iránt, a könyvtárosok megbecsültsége, elismertsége és anyagi javadalmazása megszegyenítően alacsony.**

- 3) Az alábbiak közül milyen jellegű ismeretekre van szüksége mindennapi munkájában, és milyen mértékben?

Kérdésfelvetésem **azoknak az ismereteknek, képességeknek, kompetenciáknak az összegyűjtését** célozta, melyekre a **ma könyvtárosának mindennapi munkájában szüksége van/lehet**. Ismét a szakirodalom alapján válogattam össze a lehetséges tudástartalmakat. A válaszadók ezúttal is öt fokozatú Likert-típusú skálán fejezhették ki egyetértésüket vagy egyet nem értésüket.

5. táblázat

A könyvtárosi munkához szükséges ismeretek a választások rangsorátlagában

A választható könyvtárosi ismeretek köre	Választások rangsorátlaga
alapos könyvtári szakmai tudás	4,6
könyvtári adatbázisok ismerete	4,5
internethasználat ismerete	4,4
közhasznú információk ismerete	3,8
minden tudományterület ismerete	3,5

A választható könyvtárosi ismeretek köre	Választások rangsorátalaga
pszichológiai ismeretek	3,4
pedagógiai ismeretek	3,3
idegen nyelv ismerete	3,2
egy tudományterület mélyebb ismerete	3,0
szociológiai ismeretek	2,9
marketing–menedzsment ismeretek	2,7
gazdasági ismeretek	2,6
programnyelvek ismerete	2,5
gyógypedagógiai ismeretek	1,7

Örvendetes, hogy kivétel nélkül mindenki az *alapos könyvtári szakmai tudást* tartja a legfontosabbnak. Bármilyen munkakörben dolgozik, bármilyen beosztást tölt be – (hagyományos) szakmai ismeretek nélkül senki nem boldogulhat. Fontos tanulság ez, érdemes megjegyeznünk...

Amikor (később) a napjainkban már **hasznosíthatatlannak vélt „tradicionális könyvtárosi ismeretekről”** faggattam a válaszadókat, 46 esetben (69%) nyomatékos „**nincs ilyen**” vagy „**mindegyikre szükség van**” választ kaptam. Az a határozott véleménye tehát a megkérdezetteknek, hogy a hagyományos szakmai ismeretekre (osztályozás, dokumentumleírás stb.) – folyamatosan karbantartva azokat – különböző mértékben ugyan, de ma is szükség van.

S ha kíváncsiak vagyunk a „miért”-re is, álljon itt két jellemző válasz a sok közül: „*Mivel a ma könyvtára még mindig inkább a tegnapé, szükség van a hagyományos ismeretekre is.*” (28 éves nő). „*Bármilyen mértékben fejlődik és változik a könyvtárak világa, a tradicionális könyvtárosi ismereteket nem lehet háttérbe szorítani, arra akármikor szükség lehet, még ha új formában is.*” (46 éves nő).

Nem véletlen az sem, hogy éppen a számítógéphez kapcsolódó kompetenciák (*internethasználat, könyvtári adatbázisok ismerete*) kerültek a rangsor következő két helyére. A könyvtári munka, a mindennapi feladatok ellátása nem nélkülözheti az információs és telekommunikációs technológia (IKT) használatát – minden gyakorló könyvtáros döntő fontosságot tulajdonít neki. Az IKT alkalmazásának képességét egyébként ma már evidenciaként kezelik a modern gazdaság minden területén, és ezek a technológiák a hétköznapi életet is egyre inkább áthatják.

A felsorolásban ezeken kívül szereplő ismeretek többsége csak a közepes felé tendáló átlagot kapott. Azon ismeretek tartoznak azonban ebbe a csoportba, melyekre könyvtártípusonként más-más fokú (lehet) az igény: *pedagógiai, szociológiai, pszichológiai*, stb. Mivel nem azonos súllyal vettek részt a különböző feladatkörű könyvtárak felmérésében, nem lenne szerencsés ezekből az értékekből messzemenő következtetéseket levonni. (Például a megkérdezetteknek csupán 6%-a dolgozik szakkönyvtárban, s noha ők valamennyien azt válaszolták, hogy maximálisan – 5 – szükségük van arra, hogy *egy tudományterületet mélyen ismerjenek*, a többi válaszadó ettől merőben eltérő véleménye miatt nem kaphatott közepesenél jobb minősítést ez a kijelentés.)

Egy kompetencia kiemelését közülük mégis szükségesnek tartom. Az *idegen nyelvű kommunikáció képessége* legalább olyan fontos kérdés napjainkban, mint

az IKT használata. A legnagyobb számban ezt jelölték meg a válaszadók azon elvárások között (egy későbbi kérdés kapcsán is), melyeknek *nem tudnak kellő mértékben megfelelni*.

Paradox a helyzet: miközben többségük csak 3-asra értékelte az idegen nyelv fontosságát a könyvtári munkában (az átlag 3,2!), addig a válaszolók közül minden ötödik nyelvet tanul. Néhány esetben a nyelvismeret hiánya komoly frusztráció okozója is. A látszólagos ellentmondásra magyarázatul szolgálhat – talán – az, hogy a könyvtárosok tájékozott emberek, s mint ilyenek, tisztában vannak azzal, hogy korábbi tudásképzünk átértékelése most van folyamatban, globalizálódó világunkban új tudástartalmak értékelődnek fel. Ezeknek egyike éppen az idegen nyelvű és különböző kultúrák közötti kommunikáció. *Tudják*, hogy e képesség semmi mással nem pótolható, s előbb-utóbb egyre több szükségük lesz rá. Tehát e téren egy picit elébe mennek az elvárásoknak...

Végül még egy szubjektív megjegyzés. Bár a *piacorientált gondolkodás már a könyvtáraktól sem idegen, a hétköznapi munka szintjén még nemigen jelentkezik*. (Gazdasági, marketing ismereteket a napi munka az átlag könyvtárastól csak minimális mértékben igényel – ezt jelzi a 2,6 és 2,7 átlag.) A könyvtárakban ez ma még inkább csak vezetői privilégium. A könyvtárosok képzésében azonban – nagyon helyesen – ott a helye!

- 4) Milyen jellegű ismereteket adtak azok a továbbképzések, melyeken részt vett az elmúlt években?

A mindennapi munkához szükséges ismeretek körét – más megközelítésben – jól érzékelteti a továbbképzéseken szerzett ismeretek jellege is. (ld. 6. táblázat.)

Jól látható, hogy a válaszadók 46%-a (31 fő) érezte úgy az elmúlt évtizedben, hogy kívánatos lenne szakmai tudását továbbképzésen korszerűsíteni, mert az idő közben alaposan elavult. Persze ma már a formális végzettséggel megszerzett ismeretek sem elegendők önmagukban, bővíteni kell azokat is – például informatikai ismeretekkel.

6. táblázat

A továbbképzéseken szerzett ismeretek jellege

Ismeretkör	Választások száma (fő)
Könyvtári	31
Informatikai	48
Idegen nyelvi	14
Üzleti/piaci	11
Egyéb (pl. minőségbiztosítás)	11

A válaszadók 71%-a (48 fő) vett részt az elmúlt 10 évben olyan továbbképzésen, mely informatikai ismereteket adott (6. táblázat). Ma már – szerencsére – az alapképzésből sem hiányoznak az ilyen jellegű tudnivalók. (Sőt! Az

informatika a szak elnevezésébe is bevonul, a bölcsészképzésről szóló új kormányrendelet értelmében már a szak és a diploma neve is jelzi a képzésben lezajlott korszakváltást: „informatikus könyvtáros” diplomát fog kiadni minden egyetem!) A könyvtáros pályára felkészítő „kezdő” képzésben megszerzett formális végzettség mellett azonban továbbra is fontos szerep jut a munka melletti szakmai fejlesztés különböző formáinak.

A megkérdezettek 21%-a (14 fő) olyan képzésre jelentkezett, mely idegennyelvi ismereteket (is) nyújtott.

5) Mely foglalkozás(oka)t érzi a felsoroltak közül legközelebb a könyvtárosi szakmához, és miért tartja „rokonszakmáknak” a kiválasztottakat?

A könyvtár(os)i munka megkülönböztető jegyei megmutatkoznak a más foglalkozásokkal való kapcsolatban is. Mivel a kérdések a könyvtárosi munka sokszínűségét sugallták – és úgy tűnik, ez a válaszadók maximális egyetértésével találkozott –, mindenki nagyon lelkesen sorolta a „rokon vonásokat” (olyannyira, hogy terjedelmi behatárolásom is sikertelennek bizonyult, a *megadott sorok* alá, mellé, közé is írtak). Ezzel tulajdonképpen minden eddigi kérdésre adott válasznál jobban jellemezték azt a könyvtárosképet, amely bennük él. Indirekt módon tehát mindenki saját pályadefinióját írta le itt válaszként.

A 7. táblázat a szakmaválasztások százalékos megoszlását mutatja.

7. táblázat

A szakmaválasztások százalékos megoszlása

„Rokonszakmák”	Választások aránya (%)
pedagógus	72
gyógypedagógus	10
pszichológus	49
szociális munkás	25
könyvesbolti eladó	31
raktáros	16
információs menedzser	64
kulturális menedzser	79
tanácsadó	25
informatikus	55
belsőépítész	1
szociológus	7
lelkész	9
egyik sem	0
egyéb	6

Messze legtöbb szavazatot kapott a *kulturális menedzser, a pedagógus és az információs menedzser*: valamennyi **tudásátadással, az információáradat szelektálásával, „fogyaszthatóvá tételével”** és **célba juttatásával** foglalkozik, ahogy a könyvtáros is. Az *informatikus szakma* rokonságára is sokan (55%) voksoltak, mert a **modern technológiák alkalmazása, az adatbázisok használata** jellemzi, mint a könyvtárost is. Előkelő helyen végzett a *pszichológus*, mert **emberekkel foglalkozik segítő szándékkal, lelki problémákat kezel;** a *könyvesbolti eladó*, mert **ismeri a friss irodalmat, adott témában műveket ajánl,** nyelvi és zenei anyagokat **szolgáltató;** a *szociális munkás*, mert **érzékeny, odafigyel** a rászorulóra, **empátiával** rendelkezik – miként a könyvtáros is. De választották a *lelkészt* is, mert még mindig van, aki szerint „a könyvtár a lélek temploma”.

„Itt a *legalantasabb munkától a legmagasabb szintű szellemi tevékenységig* mindent meg kell csinálni, és nagyon sok mindenhez kell(ene) érteni a saját szakmánkon kívül, *legalább nagy vonalakban. Sokszor volt rá példa, hogy ugyanazon a napon mászszámra pakoltuk a könyveket, majd számítógéppel feldolgoztunk valamennyit, aztán egy külföldi könyvügynökkel kellett tárgyalni, majd egy professzornak kellett a tudományos munkájához irodalmat keresni, végül be kellett menni a városba egy könyvet sürgősen megvenni.*” (42 éves nő). Ez az egyik kérdőívből vett idézet is bizonyítja, hogy **rendkívül összetett a könyvtárosi hivatás.**

A fenti véleményekből azonban kiemelhető az a néhány kulcsfogalom, mely alkalmas arra, hogy definiáljuk vele szakmánkat, és jellemezzük a szakma képviselőit. Ezek: **információkezelés, tudásmenedzselés, interperszonális kommunikáció, altruista szemlélet, empátiakészség.**

6) Soroljon fel olyan fogalmakat, melyekkel körülírható, jellemezhető saját munkája!

A fentiek alapján formálódó képet színesítik a *6. kérdésre* adott válaszok, melyekben – kérésnek megfelelően – olyan fogalmakat soroltak fel a válaszadók, melyekkel saját munkájuk írható körül (beleértve a szakmai szempontokon túl a szükséges képességeket és személyiségjegyeket is).

A kiugróan magas számban említett fogalmak – **pontosság, türelem, empátia, figyelem, tolerancia, rendszerező hajlam, jó kommunikációs képesség, segítőkészség, tájékozottság, elhivatottság, nyitottság, emberismeret** – leginkább személyiségjegyekre illetve képességekre vonatkoznak. A munkára jellemző kifejezések közül a legtöbb informatikai jellegű vagy szakmai, esetleg nyelvi ismeretre vezethető vissza. Ez a három kategória *együtt* szerepel leggyakrabban.

7) Milyen ismeretekre van szüksége szűkebb szakterülete ellátásához?

Csaknem ugyanez mondható el a *7. kérdés* kapcsán is. A **szűkebb szakterület ellátásához szükséges ismeretek** köre egyrészt a **számítógép használatához** kötődik, másrészt a **tradicionális könyvtárosi ismeretek** valamely – a munkakörtől függő – **részterületét** jelenti. Ebben a sorrendben! **A rangsor elején szinte mindig informatikai színezetű ismeretek állnak.** Harmadik helyen sok esetben felbukkan a – már több szempontból említett – idegennyelv-ismeret.

Itt álljunk meg egy pillanatra!

A 7. kérdés – tulajdonképpen – **a 3.-nak kontrollkérdése** volt. Ugyanarról – a mindennapi munkához szükséges ismeretek köréről és jellegéről – próbáltam tájékozódni, egyik esetben nyílt, másik esetben zárt kérdés segítségével.

Az első esetben, amikor alacsonyabb volt a válaszadók mozgásteret, mert megadott válaszokat kellett rangsorolniuk, az „alapos szakmai tudás” nyert a versenyben – bár ez az *előny nem szignifikáns*. A *nyitott* kérdésre adott válaszok összegzéséből viszont az derült ki, hogy a napi munka *első helyen* a számítógép használatát igényli és *csak második helyen* a könyvtári szakmai ismereteket.

Szubjektív véleményem szerint az ellentmondás *egyik* olvasata az, hogy a **10–20 éve pályán levő könyvtárosok talán mégis inkább könyvtárosok akarnak maradni** (akiket speciális ismereteik tesznek azzá, amik) – nem információbrókerek, nem információs menedzserek, nem információspecialisták. Ettől függetlenül nem vitatják (mert a gyakorlat *viszont* ezt bizonyítja), hogy a könyvtári munkafolyamatoknak – ma már – nagyon sok olyan eleme van, melyet a számítógép meggyorsít vagy leegyszerűsít, tehát a számítógép alkalmazása és jelenléte mindenképpen indokolt a könyvtárban. És nem vonják kétségbe azt sem, hogy jogos elvárás velük szemben, hogy adekvát módon tudják is használni azt.

Összességében mégis azt kell megjegyeznünk e kérdéskör kapcsán, hogy az informatikai ismeret a tradicionális szakmai ismeretekkel egyenrangú kvalifikációs követelménnyé kezd válni a könyvtárosi pályán.

Összegzés

Pályaképünket – a könyvtárosok perspektívájából elemezve – a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A könyvtári munka egy interperszonális kommunikációban megvalósuló, intellektuális tevékenységen alapuló, *társadalmilag hasznos szolgáltatás*, melyet a társadalom – fontosságát el nem ismerve – alulértékel.
2. A mindennapi könyvtári munkafolyamatok – szűkebb szakterületektől is némiképp függően, váltakozó arányban ugyan, de – folyamatosan megkövetelik a tradicionális könyvtárosi és a modern informatikai ismeretek *párhuzamos* alkalmazását. E két kompetencia – többnyire – csak *együtt* biztosítja a hatékony és sikeres munkavégzést.
3. A könyvtáros szakmáról az idők folyamán kialakult és a társadalmi tudatban megragadt klisészerű elképzelések teljes revízióra szorulnak. Az információs társadalom korában a könyvtáros legfontosabb feladata *aktív* funkció: *információkezelés* (*önálló* információbegyűjtés, szelektálás, feldolgozás, közvetítés). A passzív őrzőfunkció jelentőségét veszítette.
4. Fontos és újszerű *személyiségjegyek* kezdenek követelmény rangot kivívni a „pályabeválás” szempontjából. Ilyenek: a szociális érzékenység, az empátia, az altruizmus, a tolerancia.

Kozmáné Sike Emese

(A felmérés 2. részét következő számaink egyikében közöljük!)